

The Decline of
Traditional Values in
Western Europe

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

MATTEI DOGAN

This article analyses the downfall of religious beliefs, nationalist tendencies and trust in institutions. Empirical data are strengthened by the fact that the very same trends can be noticed in many European countries. It is sociologically possible to see whether God is present or absent from people's minds. Belief in God is an observable social fact. The decline of nationalism is analyzed by means of national pride, trust in the army, defeatism and trust in the neighboring European countries. A significant proportion of the Europeans have no trust in the Parliament, high administration, political parties, trade unions, corporations and courts.

Religie, naționalism, autoritate

R eligia, naționalismul și autoritatea au fost stâlpii tradiționali ai vechilor societăți statale din Europa vestică. Cu trei generații în urmă era încă un sacrilegiu să critici aceste instituții. Biserica sacraliza comunitatea națională și legitima autoritatea (un monarh sau conducere autoritară). Dacă unul dintre acești stâlpi ar fi fost îndepărtați, întregul sistem ar fi fost slăbit.

Pe parcursul ultimelor patru decenii aceste valori tradiționale au slăbit simultan în intensitate, cu viteze diferite, în toate țările vest-europene, fără nici o excepție.

Declinul credințelor religioase

Pe parcursul ultimilor 30 de ani un declin al credințelor religioase a fost observabil în toate țările europene. În unele dintre ele acest declin a început chiar mai devreme, dar s-a accelerat într-o asemenea măsură în ultimele decenii încât a devenit observabil în sondajele de opinie realizate la intervale scurte, în timp ce încă dinainte era mai degrabă o tendință generală detectată de studiile istorice pe perioade mai lungi.

Un declin în credințele religioase ale majorității populației nu este incompatibil cu o revigorare a credinței

în comunități mici. Aceste grupuri pot atrage atenția mass-media cu activitățile lor uneori spectaculoase, dar proporția lor relativă în populație este atât de redusă încât nu reușesc să apară în anchete bazate pe eșantioane reprezentative. Această analiză se referă la tendințele de masă și le ignoră pe cele minore.

Declinul religios este vizibil cu claritate în practicile religioase, în special în celebrarea liturghiei și participarea la anumite ceremonii. Aceasta este un fenomen binecunoscut și este de mult timp obiect de studiu, în special pentru clerici. După cum a arătat sociologul S. Aquaviva, practica este cea care intră în declin prima, urmată apoi de credințe. Între cele două tipuri de declin există un decalaj care încă nu a fost eliminat sau îngustat. Există o relație puternică între atitudinea față de biserică și sentimentele religioase ale persoanelor interviewate. În unsprezece țări, majoritatea nu au deplină încredere în personalul bisericesc, dintr-o multitudine de motive care nu pot fi detaliate aici. Aceasta este unul dintre cele mai uimitoare rezultate din anchetele asupra valorilor. El ridică o întrebare stânjenitoare: care este audiența reală a bisericii în Europa vestică? Olanda, după ce a fost mult timp divizată în comparații confesionale, a devenit una dintre cele mai agnastice țări din Europa. Tendințe similare au fost observate în Suedia, Germania și Marea Britanie. Acest articol se referă la credințele religioase și mai puțin la practica religioasă, despre care există o literatură bogată în aproape toate țările europene. Este suficient să amintim că statisticele disponibile asupra prezenței la liturghie, botezuri, nunți și înmormântări religioase etc. arată cu claritate că declinul în practica religioasă, înregistrat în ultimii 40-50 de ani, s-a accelerat în ultimii ani.

Nimeni nu poate dovedi dacă Dumnezeu există sau nu. Este însă sociologic posibil să arăti dacă Dumnezeu este prezent sau absent din mintile oamenilor.

Credința în Dumnezeu este un fapt social observabil.

Întrebarea simplificatoare "Credeți în Dumnezeu?" se soldează cu o majoritate masivă de răspunsuri affirmative. Dar dacă oamenii sunt întrebați unde se situează pe o scală de la 1 la 10 în ceea ce privește importanța lui Dumnezeu în viețile lor, observăm că Dumnezeu are o foarte mare importanță numai pentru o minoritate. Dumnezeu este mai mult sau mai puțin prezent sau absent din mintile majorității oamenilor. Pentru cei mai mulți credința în Dumnezeu este relativă – nici "da" nici "nu". Dumnezeu poate fi prezent în minte la necaz sau absent la bucurie.

The International Social Survey Programme (Programul Internațional de Anchete Sociale) a găsit o formulare subtilă pentru întrebarea despre percepția lui Dumnezeu sugerând șase posibilități distincte:

- A. nu cred în Dumnezeu;
- B. nu știu dacă există Dumnezeu, și nu cred că există vreo cauză pentru a afla;
- C. nu cred într-un Dumnezeu persoană, dar cred în existența unei puteri superioare de alt tip;
- D. surprind crezând în Dumnezeu uneori, dar nu totdeauna;
- E. deși am îndoiești, simt totuși că eu cred în Dumnezeu;
- F. știu că Dumnezeu există și nu am nici o îndoială în această privință.

În această anchetă din 1990, realizată în unsprezece țări incluzând doisprezece din Europa, puțini oameni s-au declarat atezi (vezi Tabelul 1).

Credința în Dumnezeu este fundamentată istoric în Biblie. "Este Biblia cuvântul real al lui Dumnezeu, este numai inspirată de Dumnezeu, sau este o carte de fabule, legende, istorie și învățătură morală?" Acestea au fost întrebările puse de *The International Social Survey Programme*. În 11 țări europene din 14, mai puțin de o persoană din patru credeau în

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

Tabelul 1

Percepția lui Dumnezeu

țara	A (%)	B (%)	C (%)	D (%)	E (%)	F (%)
Germania de Vest	10	10	22	9	21	27
Germania de Est	49	14	10	9	9	9
Anglia	10	14	13	13	27	24
Italia	3	7	9	10	21	51
Olanda	16	16	20	9	15	25
Austria	4	8	25	10	24	28
Norvegia	10	12	25	8	25	20
Irlanda	2	2	3	9	25	59
Irlanda de Nord	2	4	4	8	21	61
Polonia	2	4	10	8	9	66
Ungaria	13	16	8	14	20	30
Slovenia	19	10	23	9	17	22
Israel	16	6	14	6	15	43
SUA	2	5	7	5	18	63
Noua Zeelandă	8	1	18	9	24	29
Filipine	2	4	10	8	9	66

Sursa: *International Social Survey Programme*, 1990. Date colectate de *Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung*, Universitatea din Köln.

1990 că Biblia este "cuvântul lui Dumnezeu, cuvânt cu cuvânt". Mai mulți cred că este inspirată de Dumnezeu, dar nu ar trebui să fie luată cuvânt cu cuvânt. Cel mai surprinzător rezultat este proporția ridicată a celor care văd Biblia ca pe o carte de fabule, legende, istorie și învățătură morală scrisă de om, fără nici o inspirație dinvină. Aceasta este opinia a 47% dintre englezi și norvegieni, o treime dintre germani, olandezi, austrieci și sloveni, și jumătate dintre unguri.

Căutând o explicație pentru diversitatea credinței în Europa, primul factor de luat în considerație este socializarea copiilor, deoarece există multe cercetări despre credințe care arată că acestea sunt cel mai ușor de imprimat în aluatul moale al copilăriei. Într-o cercetare realizată în 1985 în Marea Britanie, de exemplu, 47% dintre persoanele interviewate au fost de acord că urmează în principal normele religioase pe care le-au învățat în copilărie, în timp ce numai 37% afirmau că au uitat aceste reguli, iar 16% afirmau că nu au nici o religie

(*Index to International Public Opinion*, 1985).

Cel mai interesant caz de socializare religioasă este cel al Germaniei, împărțită în două țări, Est și Vest, până la colapsul zidului de la Berlin. În Est numai nouă la sută sunt convinși că Dumnezeu există, în timp ce cifra similară în Vest este de trei ori mai ridicată (27%). Deși este adevărat că proporțiile de catolici și protestanți sunt diferite în Est și Vest, fapt ce nu trebuie uitat, contrastul dintre cele două este explicat în principal de diferența de ideologie dominantă timp de două generații. În mod clar, regimul marxist a reușit să "de-creștineze" o mare parte a populației. În 1990 jumătate dintre persoanele interviewate în landurile din Est afirmau că părinții lor nu erau interesați de religie și ei însăși nu s-au rugat niciodată (Noelle-Neumann și Köcher, p. 210, 213). În fosta Germanie de Est, mai puțin de 30% dintre adulți sunt botezați și numai o zecime dintre tineri. Numărul germanilor, din Est și din Vest, care refuză să plătească impozitul

Tabelul 2

Cei care merg la biserică, pe vîrste (schimbări în 30 de ani)
 (Populația catolică a Germaniei de Vest (%))

Vârstă	1952	1963	1967-1969	1973	1982
16-29 ani	52	52	40	24	18
30-44 ani	44	51	42	28	26
45-59 ani	50	56	53	46	29
Peste 60 de ani	63	64	62	57	54
Total	51	55	48	35	32

Sursa: E. Noelle-Neumann și R. Köcher, *Die Verletzte Nation*, 1988, p. 175.

pentru biserică crește în fiecare an și secțiuni întregi de populație părăsesc un catolicism care nu mai corespunde dorințelor lor.

Când oamenii au de ales între cinci răspunsuri în anchete – nereligios, necredincios, indiferent, sceptic și ateu – puțini spun că sunt atei. Probabil este implicată și o problemă semantică, dar principalul motiv este că a afirma că ești ateu implică o gândire profundă, pe care inteligențialii o vor întreprinde cu o mai mare probabilitate decât publicul în general. Eticheta de ateu este nepopulară deoarece sugerează ostilitate față de religie, în timp ce majoritatea oamenilor care își pierd credința devin pur și simplu indiferenți. Ei încă sunt impregnați cu moralitatea creștină, chiar dacă nu mai obțin confort și sprijin din învățătura oficială a bisericii. În toate țările în care s-a realizat *World Values Survey* (Ancheta asupra valorilor mondiale) persoanele interviewate au afirmat că familia, munca și cercul lor de prieteni sunt mai importante pentru ei decât religia. Europa Centrală și de Vest sunt excepții în lumea contemporană prin faptul că aici are loc un declin pronunțat al credințelor religioase. Cauzele nu sunt ușor de identificat. Suntem deci în prezența unui a-sincronism: un declin în doctrinele religioase ale Europei Centrale și Vestice și o invigoreare în celelalte regiuni.

Datele empirice prezentate în acest articol câștigă substanță prin faptul că

ele indică aceeași tendință în multe dintre țările studiate separat. Când un fenomen este identificat de douăzeci de ori, marja de eroare acceptabilă în sondaje se îngustează substanțial.

Europa de Vest este un continent foarte divers din punct de vedere religios, mult mai variat decât în sfera economică și socială. De exemplu, din punctul de vedere al practicii și credinței religioase, Irlanda este astăzi ceea ce era Suedia cu peste un secol în urmă. Această diferență nu este explicabilă numai în termenii catolicismului și protestantismului, deoarece declinul în valorile religioase se petrece de asemenea în țări eminentamente catolice. Există mai multe similarități între Franța catolică și Regatul Unit protestant, decât între cei doi versanți ai Pirineilor.

Valorile religioase sunt mai puternice în regiunile "periferice" ale Europei (Irlanda, Grecia, Italia de sud, Portugalia de nord, Polonia, România și Lituania) decât în zonele centrale ale Europei post-industriale, unde societatea este în mare măsură secularizată și unde Statul a privat biserică de unele dintre funcțiile sale tradiționale (cum ar fi școlile, spitalele, bunăstarea socială, registrele de nașteri, căsătorii și decese, cultura, organizarea timpului liber). Astăzi, creșterea fervorii catolice este de găsit în principal în afara Europei – în Mexic, Filipine, și unele țări sud-americană.

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

Declinul naționalismelor

O analiză comparativă a manualelor de școală generală și liceu din 1930 și 1990 folosite în Germania, Italia, Spania, Franța, Austria și Irlanda indică o schimbare substanțială a stării de spirit publice. Un declin abrupt apare în mesajele transmise în procesul de socializare al tinerilor. O comparație similară a mijloacelor de informare în masă populare și elitiste arată o schimbare la fel de profundă în percepția naționalității.

Primii doi ani ai primului război mondial au fost apogeul naționalismului în Europa. Eroziunea atitudinilor naționaliste a început în mijlocul războiului, în 1916. Declinul naționalismului a culminat cu revoluția din Rusia și implozia a trei imperii – German, Austriac și Turc. Oricum, naționalismul s-a răspândit din nou după război în noile state-națiuni ale Europei centrale și de est, și a fost reactivat în Germania, Italia, Spania și alte țări. Unii istorici consideră anii '30 ca apogeul naționalismului în Europa. Dimpotrivă, al doilea război mondial apare mai mult ca o confruntare a ideologiilor decât un conflict generat de sentimente naționaliste.

Pentru a analiza declinul naționalismului în Europa vestică, anul 1945 este un punct de plecare potrivit. Cinci indicatori pot fi selectați din anchetele realizate în ultima jumătate a secolului.

Primul indicator, "mândria națională", relevă un declin al aşa-numitului "naționalism narcisistic". Majoritatea oamenilor sunt încă mândri de țara lor, dar de o manieră mai degrabă convențională. O minoritate semnificativă declară că "nu sunt prea mândri" sau "nu sunt deloc mândri". Oamenii sunt mândri de țara lor dintr-o varietate de motive, cum ar fi moștenirea sa istorică, frumusețea naturii, comori artistice, standard de viață, performanțe democratice, sau performanțe eco-

nomice. Există o relație între mândria națională și poziția oamenilor pe axa dreapta-stânga.

Alți indicatori ai declinului naționalismului sunt încrederea redusă în armata națională și ezitarea de a lupta pentru țară (vezi Tabelul 3). În 1981, numai 43% dintre cetățenii a nouă țări din comunitatea europeană erau dispuși să lupte într-un război internațional. Patruzeci la sută nu erau dispuși. Un astfel de defetism trebuie interpretat în lumina istoriei militare. Mulți oameni încă își aduc bine aminte de cele două războaie mondiale și de victimele și suferințele pe care le-au generat. Aproape toate țările europene au suferit înfrângeri militare. Numai armata britanică, protejată de Canalul Englez, a fost pe deplin victorioasă. Spectrul Armatei Roșii a jucat un rol important în reducerea nivelului de încredere în armatele Vestului. Decizia de a construi o armată de profesioniști în Franța și alte țări europene, într-un moment în care un război în interiorul Europei vestice a devenit de neconceput (cu excepția Irlandei de Nord) poate fi explicată nu numai prin noua tehnologie militară, dar și prin ezitarea majorității civiliilor de a participa ca soldați în războaie.

Pe scurt, mulți europeni exprimă o mândrie națională limitată, nu sunt pe deplin încrezători în armata țării lor și nu sunt dispuși să lupte pentru țara lor. Aceste trei atitudini sunt legate de alte două: încrederea pe care națiunile europene o arată față de vecinii lor, și înflorirea unei conștiințe europene.

Majoritatea cetățenilor au încredere în nouă din treisprezece țări în care s-a realizat *European Values Survey* (Ancheta asupra valorilor europene) în 1980 și 1991. Numai patru țări – Spania, Portugalia, Italia și Grecia – sunt percepute ca fiind de încredere de mai puțin de jumătate dintre cetățenii celorlalte țări.

Tabelul 3

Defetismul

Desigur, sperăm cu toții că nu va mai fi un alt război, dar dacă totuși s-ar ajunge la război, ati fi dispus să luptați pentru țara dv?

țara	Da (%)	Nu (%)	? (%)
Anglia	61	29	10
Franta	43	46	11
Germania	35	41	23
Italia	31	54	15
Spania	54	28	18
Belgia	27	49	23
Olanda	46	35	19
Danemarca	59	23	19
Suedia	79	11	10
Norvegia	83	10	7
Finlanda	69	24	7
Irlanda	50	31	19
SUA	66	24	10
Canada	57	32	10
Australia	71	22	7
Japonia	19	46	35

Sursa: European Values Survey, 1981.

Cea mai semnificativă schimbare apare în percepția reciprocă a francezilor și germanilor. După trei războaie și săptăzeci de ani de neîncredere reciprocă și antagonism are loc o cotitură importantă. Astăzi, majoritatea cetățenilor francezi au încredere în germani. Receiptoia este în egală măsură adevărată. De exemplu, francezii în vîrstă de 25 de ani în 1954 aveau stereotipuri negative despre germani. Aceleasi persoane în 1983 – pe atunci de 54 de ani – își schimbaseră părerile și admiteau că Germania era cel mai apropiat aliat al Franței. Această transformare a atitudinilor s-a petrecut într-o perioadă relativ scurtă.

Este dificil să ierarhizezi țările în funcție de gradul de încredere de care se bucură în mintile vecinilor, deoarece mulți oameni nu au exprimat nici o opinie despre țările mai mici. Numai o mică minoritate a europenilor vestici sunt neîncrezători față de ceilalți europeni vestici. Majoritatea ex-

primă încredere, neperturbată de naționalism.

Interpenetrarea economiilor europene a creat o adevărată piață supranatională, în detrimentul vechiului protecționism economic. Frontierele dintre vechile state ale Europei de Vest au căpătat sigiliul eternității, dar nici una dintre țările europene nu poate afirma astăzi că este autonomă din punct de vedere militar: naționalismul și-a pierdut fundamentele militare.

Eurobarometrul a realizat anual, din 1952, cercetări pe eșantioane reprezentative pentru a afla dacă oamenii erau în favoarea, indiferenți sau împotriva unificării europene. Pe ansamblu, răspunsurile favorabile s-au multiplicat în aceste patru decenii. O astfel de tendință a conștiinței europene reflectă declinul naționalismului și poate fi explicată prin interacțiunile progresive pe plan economic, militar, social, cultural și politic.

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

Eroziunea încrederii în autoritățile politice

Una dintre cele mai semnificative descoperiri ale anchetelor asupra încrederii și legitimității, realizate în ultimele decenii în democrațiile pluraliste vestice, este persistența și ubicuitatea unei părți semnificative de cetăteni care își exprimă încrederea limitată sau neîncrederea în diferite instituții ale țării.

La întrebarea pusă în repetate ori în zece țări ale comunității europene începând din 1973: "În ansamblu, sunteți foarte satisfăcut, destul de satisfăcut, nu prea satisfăcut sau deloc satisfăcut cu felul în care democrația merge în țara noastră?", proporția medie a celor care nu erau "deloc" satisfăcuți sau "nu prea" satisfăcuți a variat din 1973 în 1989 de la 42% la 49%. Aceste cifre ascund diferențe naționale importante: mai mult de trei sferturi dintre italieni, comparativ cu aproximativ o cincime din germanii din Vest nu erau satisfăcuți (Eurobarometer, 1973-1990).

În *World Values Survey* o proporție semnificativă de oameni au exprimat o opinie negativă ("nu am deloc încredere", "nu prea am încredere") în nouă instituții sau organizații. Printre aceste instituții, șase reprezintă statul: parlamentul, armata, poliția, administrația publică, tribunalele, asigurările și asistența socială, și trei contribuie la funcționarea sistemului politic: bisericile, sindicatele și marile companii.

Pentru unele dintre persoanele interviewate motivul pentru lipsa de încredere este ineficiența instituțiilor, pentru alții, dimpotrivă, este puterea excesivă, practica favoritismului, clientelismul și chiar corupția.

Una dintre descoperirile cele mai surprinzătoare este proporția relativ ridicată de cetăteni care nu au încredere în parlament ("nu am deloc încredere" sau "nu prea am încredere"). Printre unsprezece democrații în 1981, numai în Germania de

Vest a fost majoritatea cetătenilor cea care a exprimat "multă" sau "destulă" încredere în această instituție democratică, cea mai veche dintre toate. În toate celelalte țări numai o minoritate și-a exprimat încrederea în parlament – aproximativ o treime în Italia, Belgia și Danemarca (Hastings și Hastings, 1981: 554). Alte anchete realizate în anii '70 și '80 confirmă că o proporție semnificativă de persoane nu au încredere în parlament – nici măcar în Anglia (Hastings și Hastings, 1984: 358).

În cele mai multe țări majoritatea cetătenilor nu au încredere în administrația publică. Ierarhia țărilor corespunde evaluării performanțelor – evaluare realizată de specialiști –, care nu sunt surprinși să descopte Italia, Mexic și Portugalia în capul listei.

Un alt rezultat surprinzător a fost neîncrederea în sindicate în majoritatea democrațiilor, mai ales în Franța. Scăderea numărului de membri ai sindicatelor este o tendință binecunoscută. Mari majoritați de cetăteni ai acestor democrații post-industriale nu au încredere în sindicate. Motive specifice pot fi invocate pentru fiecare națiune – tendința însă este generală.

Marile companii se bucură de o percepție mai bună. După ce multe dintre ele au fost naționalizate în Anglia, Franța și alte țări, rolul și funcția conducerii întreprinderilor sunt mai ușor recunoscute. În cazul acestei categorii asistăm nu la o eroziune a încrederii, ci la un fel de reabilitare.

Percepția sistemului de securitate socială diferă în funcție de axa stânga-dreapta, deoarece una dintre funcțiile sale este redistribuția veniturilor. Astăzi securitatea socială este nodul gordian al egalității și libertății în majoritatea democrațiilor și se bucură de mult mai multă încredere în Franța și Germania decât în Anglia și Italia. Această percepție este legată de structura de bază și eficiența organizației.

Ultimul metrez în calea delegitimării regimului politic este instituția juri-

dică. Ancheta la care mă refer a fost realizată în 1990, înainte ca o serie de scandaluri să izbucnească în multe țări europene ca și în SUA și Japonia, printr-o sincronizare care merită o analiză comparativă. În domeniul corupției publice ceea ce se vede este în general vârful aisbergului. Când vizibilitatea sa crește prin acțiunea conjugată a judecătorilor și jurnaliștilor, cetățenii își pierd încrederea în instituții și conducătorii lor. Efectul coroziv al corupției este în mare măsură responsabil de degradarea încrederii.

Italia este un caz cvasi-experimental. Magistratura italiană, aliată cu puterea politică, are o reputație proastă, mai ales în sud. Dar generația Tânără de judecători a schimbat regulile jocului. "Revoluția judecătorilor" din 1991-1995 a fost cea care a sporit prestigiul magistraturii. În cele mai multe dintre țări majoritatea cetățenilor au încredere în tribunale, cu excepția Portugaliei, Spaniei și Belgiei – din motive încă neclare.

Există câteva tendințe sociologice care pot fi observate dincolo de frontierele naționale. Peste tot tinerii sunt mai puțin încinați decât cei mai vîrstnici să aibă încredere în instituții și conducătorii lor. Vîrsta persoanelor interviewate este mai cu seamă semnificativă pentru încrederea pe care acestea o au în biserică, armată și poliție. Pe axa stânga-dreapta, neîncrederea în sindicate este mai mare de partea dreptei, contrariul fiind adevărat pentru armată, poliție și mari companii. Cetățenii mai educați au mai puțină încredere; variabila "nivel de educație" este însă legată de variabila "vîrstă" deoarece astăzi, în ansamblu, tinerii sunt mai bine educați decât vîrstnicii.

Cel mai semnificativ rezultat este faptul că absența încrederii în instituții nu este mai frecventă în straturile de jos ale populației. Dimpotrivă, tendința de a critica defectele și disfuncțiile instituțiilor este cea mai răspândită în rândul persoanelor bine educate, din clasa mijlocie. Oa-

menii par să fie mai sensibili la corupția publică decât la injustiția socială, probabil pentru că prima este mai frecvent ilustrată în media.

Neîncrederea în conducători este încă și mai ridicată decât neîncrederea în instituții. Persoanele care au fost de părere că parlamentul ar trebui să aibă un rol important în funcționarea sistemului politic au mărturisit totuși că nu au prea mult respect pentru majoritatea parlamentarilor.

Neîncrederea în clasa politică, sau o parte a ei, nu este pur și simplu atribuită neficienței sau incompetenței. Rădăcinile sunt mai adânci: "Cum ați descrie onestitatea și standardele etice ale persoanelor din aceste diferite domenii?" În Anglia, în noiembrie 1988, procentul adulților care le catalogau ca "scăzute" sau "foarte scăzute" era 32% pentru membrii parlamentului, 28% pentru miniștri, 43% pentru conducătorii sindicatelor, 58% pentru jurnaliști (Hastings și Hastings, 1988-1989: 276-277). Aceste cifre contrastează cu notele relativ ridicate obținute de doctori, polițiști, funcționari publici, profesori universitari și ingineri. Rezultate similare au fost găsite în anchete precedente, în special în cea realizată în martie 1985. Anglia nu este un caz excepțional; ea apare aici ca o ilustrație pentru întreaga Europă vestică. În căutarea unei excepții semnificative ne-ar veni întâi ideea Elveției – dar cu rezultate dezamăgitoare. La întrebarea: "Indicați în ce aveți încredere, considerând instituțiile sau organizațiile în ansamblu, și nu ca indivizi sau grupuri de indivizi (răspunsuri multiple permise)", numai o minoritate a elvețienilor au răspuns că au încredere în Camera Reprezentanților (38%), Senat (36%) Guvernul statului (36%), biserici (35%), armată (42%), presă (13%) și partide politice (12%). Numai guvernul federal și Curtea Supremă se bucură de încrederea majoritatii (Hastings și Hastings, 1983-1984: 309-310).

Nivelul de încredere nu este mai înalt de cealaltă parte a Atlanticului. În fie-

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

care an impar dintre 1973 și 1983, și anual din 1984, sondajul Gallup a întrebat un eșantion reprezentativ cătă încredere au oamenii în fiecare dintre zece instituții enumerate. În sondajele dintre 1973 și 1987 Congresul se afla pe locul șase sau șapte, după biserică, armată, Curtea Supremă, bănci și școli publice. Totuși, Congresul ocupa o poziție mai bună decât marile companii, televiziune și sindicate, și era la același nivel cu ziarele (Gallup Report, 1973-1987). Când sondajul Gallup din 1985 a invitat oamenii să evaluateze standardele etice și onestitatea fiecărei ocupări dintr-o listă cu 25 de itemi, de la "foarte mult" la "foarte puțin", senatorii au ocupat o poziție inferioară altor paisprezece profesioni, iar membrii Congresului s-au clasat pe poziția optsprezecete. În 1988 "reprezentanții poporului" inspirau mai puțină stima decât antreprenorii din construcții, reporterii de ziar și directorii generali, dar mai multă decât vânzătorii de mașini și agenții imobiliari (Gallup Report, 1988: 238, 239). Aceste două anchete au confirmat rezultatele anchetelor anterioare.

La ce nivel riscă un regim să-și piardă legitimitatea? Există un punct critic, de avertizare? Italia ar putea oferi un caz clinic. Dintre toate democrațiile europene, Italia este cea în care se află, în fiecare an începând cu 1973, cea mai mare proporție de oameni care declară că "nu sunt satisfăcuți cu felul în care merge democrația". De exemplu, în 1987, 72% dintre italieni au declarat că nu sunt satisfăcuți, numai 26% dintre italieni fiind "foarte satisfăcuți" sau "destul de satisfăcuți". În cele douăzeci și cinci de anchete realizate între 1973 și 1990 o judecată negativă a fost formulată de mai mult de 70% dintre adulții italieni, doar într-o anchetă (noiembrie 1987) înregistrându-se un rezultat inferior (67%). Sute de cărți și articole, scrise fie de oameni de știință, politicieni sau observatori străini au denunțat tot felul de slăbișcuni, de la corupție și clientelism la instabilitate ministerială și "partidocrație". În

timpul războiului rece, jurnaliștii desemnau Italia ca fiind "bolnavul Alianței Atlantică". Duzini de anchete în ultimele decenii indică severe critici ale italienilor față de regim și de clasa politică în particular. Totuși, democrația este încă vie și legitimitatea regimului democratic este contestată numai de o mică minoritate. Numai performanța sa este discutată. Italianii au fost invitați anual în ultimii douăzeci de ani de către Eurobarometer să aleagă între trei afirmații:

- "Întreaga organizare a societății noastre trebuie să fie radical schimbată prin acțiune revoluționară".
- "Societatea noastră trebuie îmbunătățită treptat, prin reforme".
- "Societatea noastră trebuie să fie apărată cu îndârjire împotriva tuturor forțelor subversive".

În aceste două decenii o mare majoritate a italienilor a ales sistematic "reformele", admînd implicit legitimitatea regimului. O minoritate semnificativă a ales "apărare împotriva subversiunii". Cei care sprijineau "acțiunea revoluționară", contestând implicit legitimitatea regimului, variau de la 6% la 10% - numai în două anchete în 1976 și 1977 proporția a atins 12% (Bollettino della Doxa și Eurobarometer).

În câteva anchete realizate de Institutul Doxa, italienii au admis într-o mare majoritate că "este mai bine să ai un parlament slab decât să nu ai parlament deloc". În aceeași anchetă au denunțat "multiplicitatea partidelor ca sursă a tuturor retelelor" și au recunoscut simultan că "partidele sunt indispensabile într-o țară liberă". Deci, deși foarte cinici în ceea ce privește sistemul lor politic și revendicând reforme, italienii nu contestă legitimitatea regimului democratic. De ce ar face-o? Italia a realizat o creștere economică impresionantă și dezvoltare socială la un nivel mai înalt și cu mai multă repeziciune decât majoritatea țărilor Europene. "Statul italian este bolnav", dar societatea italiană este

bine sănătoasă. O multiplicitate de forțe contradictorii explică echilibrul democrației italiene.

Italia este un caz extrem al unui fenomen general. Deși nu la fel de înalt ca în Italia, procentul persoanelor "nemulțumite de felul în care merge democrația" este impresionant pentru multe țări europene: în 1985 era 43% în Anglia, 48% în Franța, 38% în Olanda și 45% în Irlanda. Media pentru cele zece țări ale comunității europene era 45% (Eurobarometer, iunie 1985: 7). În toate aceste țări legitimitatea regimului nu este contestată de către majoritatea populației. Implicația teoretică este că insatisfacția, critica și chiar protestul se referă la performanțele regimului, și nu în mod direct la legitimitatea sa.

Dovezi empirice substanțiale din nouăsprezece democrații vestice ne obligă să operăm o distincție clară între legitimitatea regimului, încrederea în instituții și popularitatea sau încrederea în conducători. Într-o țară democratică, chiar dacă numărul persoanelor nesatisfăcute atinge un anumit nivel, după cum o atestă sondajele de opinie, și rămâne la acel nivel pentru o perioadă suficient de lungă pentru a se reflecta asupra încrederei în instituțiile importante, legitimitatea regimului nu este automat pusă în discuție, cu excepția cazului unui dezastru – economic, militar sau social. Virtutea democrației este că oferă o metodă de schimbare, exprimată în regulile formale ale jocului politic.

Anchetele realizate în aproape toate democrațiile pluraliste în ultimele decenii relevă un "decalaj al încrederei" pentru câteva instituții majore și un nivel relativ ridicat de neîncredere în clasa politică. Expresia neîncrederei în instituții rezultă deseori din neîncrederea în indivizi care le administrează. Generalitatea acestui fenomen în democrațiile avansate ridică importante întrebări privind teoria democrației reprezentative și rolul mediatorilor în sistemul partidelor politice.

Ascensiunea individualismului

Declinul valorilor tradiționale este însoțit de ascensiunea individualismului, și de sporirea libertății individului de a alege între valori aflate în competiție.

Tema tranzitiei de la tradiționalism la modernitate a dominat literatura sociologică clasică. În cadrul acestei evoluții mulți autori percep o tendință adițională de la holism la individualism, mai ales Louis Dumont și Norbert Elias. Individualizarea este definită ca reprezentând "creșterea autonomiei individuale în dezvoltarea propriilor norme și valori" (Ester, Halman și de Moor, 1993: 1). "Componentele culturale centrale ale individualizării sunt creșterea dorinței de a avea alegeri libere, personale, care fac relațiile interumane să fie mai puțin dependente de tradiție, mai puțin prescrise de norme sociale și mai puțin supuse controlului social. Multiplitatea formelor este expresia structurală a individualizării: dreptul de a acționa în funcție de preferințele și alegerile personale, independent de tradiție și religie" (idem, p. 100).

Legitimitatea valorilor tradiționale este bazată pe subordonarea indivizilor față de autoritățile existente, care prescriu indivizilor statusul, rolul și normele de comportament (Schweisgut, 1995: 132). Această individualizare a valorilor este izbitoare în multe domenii. În primul rând, în domeniul relațiilor primare, privind în special familia nucleară și erotismul: divorț, avort, controlul nașterilor, coabitare, copii monoparentali, hedonism și permisivitate sexuală (Roussel, 1994: 35-84). Individualizarea valorilor apare cu claritate și în domeniul religios, unde este interpretată ca o dezinstitutionalizare a credințelor. Influența bisericilor ca instituții a scăzut de fapt mai repede decât credința religioasă.

DECLINUL VALORILOR TRADITIONALE ÎN EUROPA VESTICĂ

Identitatea națională și legăturile primordiale cu națiunea ca valori ascriptive slăbesc în Europa de Vest. Această regiune este probabil singura din lume unde atitudinile naționaliste în ceea ce privește vecinii – în interiorul Comunității Europene – sunt în declin, într-un moment în care în alte regiuni naționalismul este încă o valoare de bază sau chiar în ascensiune. Individualismul și naționalismul sunt într-un fel un joc cu sumă nulă (Tabelul 4).

Astăzi în democrația europeană pluralistă autoritatea instituțiilor publice și a grupurilor conducerii este investigată între alegeri de către sondajele de opinie. Puterea a fost de mult timp desacralizată. Individii sunt protejați împotriva arbitrarului administrației publice și sunt liberi să

își exprime deschis neîncrederea față de conducători. Autoritatea statului nu mai este înălțată pe un piedestal. Individul este noua statuie celebrată.

Individualismul este generat de caracterul pluralist al democrațiilor avansate și de conflictele dintre rolurile multiple jucate de cetățeni în societățile complexe numite post-industriale. Dihotomia naționalism-individualism ar trebui să fie interpretată în cadrul declinului general al tuturor ideologiilor, inclusiv religia. În decenile din urmă naționalismul și religia au intrat împreună în declin, în timp ce în epocii precedente au fost aliate în menținerea poziției dominante în sistemul valorilor. Astăzi individualismul este o provocare pentru aceste valori tradiționale.

Tabelul 4

Individualism versus naționalitate și clasă în Franță

După opinia dv., care este cea mai importantă caracteristică a unui individ: naționalitatea sa, clasa sa socială sau propria personalitate?

	Catolici practicanți (%)	Catolici nepracticanți (%)	Agnostici (%)	Total (%)
Nationalitatea	6	4	1	4
Clasa socială	7	10	8	8
Personalitatea	83	78	84	81
Altceva	4	5	6	5
Nu stiu	1	3	1	2

Sursa: Ancheta CNRS-IFOP, eșantion național 3200, iulie 1968.

Note și bibliografie

1. Sursele de bază ale acestui articol sunt următoarele: World Values Survey, întreprins în 1981 și 1990-1991 din inițiativa lui Ronald Inglehart de la University of Michigan; European Values Study întreprins în cooperare cu World Values

Study; Eurobarometer, Public Opinion in the European Community, Commission of the European Community, nr. 1-35, 1970-1996; The International Social Survey Programme, număr special despre Religie, 1991, despre 15 țări.

- Dogan, Mattei, 1988, **Comparing Pluralist Democracies**, Boulder:Westview Press.
- Dogan, Mattei, 1993, **Comparing the decline of nationalism in Western Europe: the generational dynamic**, International Social Science Journal 136, 177-198..
- Dogan, Mattei, 1996, La crise de confiance dans les démocraties pluralistes, Encyclopaedia Universalis, Universalia, 112-117.
- Doxa (Institute), diferite publicații, 1976 și ulterior.
- Dumont, Louis, 1966, **Homo Hierarchicus**, Paris: Gallimard.
- Dumont, Louis, 1991, **Essai sur l'Individualisme**, Paris: Seuil.
- Elias, Norbert, 1991, **La Société des Individus**, Paris: Fayard.
- Ester, P., Halman, L., și de Moor, R., (editori), 1993, **The Individualizing Society**, Tilburg University Pres.
- Gallup Report, 1990, **Ethical and Standards of Professions**, Gallup Institute.
- Hastings, E., Hastings, P.K., (editori), 1982, **Index to International Public Opinion**, Con. Grenwood Press.
- Hastings, E., Hastings, P.K., (editori), 1987, **Index to International Public Opinion**, Con. Grenwood Press.
- Inglehart, Ronald, 1990, **Culture Shift in Advanced Industrial Society**, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 1995, "Changing values, economic development and political change", **International Social Science Journal** 145.
- Jagodzinski, W., Dobbelaere, K., 1995, "Religious and Ethical Pluralism", în J. van Deth și E. Scarbrough (editori), **The Impact of Values** (volumul patru din setul Beliefs in Government), Oxford University Press.
- Noelle-Neumann, E., Köcher, R., 1987, **Die Verletzte Nation**, Stuttgart: Deutsche Verlags Austallt.
- Roussel, Louis, 1994, "La famille", în H. Riffault (editor), **Les Valeurs des Français**, Paris:Presses Universitaires de France.
- Schweisguth, Etienne, 1995, "La Montée des Valeurs Individualistes", **Futuribles** 200, iulie-august.